

Marseliskonsortiet

Af Poul Enemark

Nedenstående artikel gengiver i let ændret form universitetslektor, dr. phil. Poul Enemarks indlæg som 2. officielle opponenter ved forsvaret på Aarhus Universitet den 18. november 1988 af John T. Lauridsens disputats om Marseliskonsortiet.

John T. Lauridsens disputats om Marseliskonsortiet bærer som undertitel: »En studie over forholdet mellem handelskapital og kongemagt i 1600-tallets Danmark«. Her proklameres såre præcist disputatsens emne, der ikke tidligere er gjort til hovedemne for en dansk undersøgelse. Nærmest af forgængerne kommer utvivlsomt Johan Jørgensens disputats om rentemeester Henrik Müller, som John T. Lauridsen flere steder erkender at stå i gæld til. Johan Jørgensens bog har dog i højere grad biografiens karakter og har udpræget Henrik Müller i centrum blandt gruppen af københavnske storkøbmænd og kroneleverandører, mens Lauridsen mere søger at rette fokus på kapitalens – og specielt den internationale kapitalens – rolle i nær økonomisk kontakt med kongemagtens effektivisering af administrationsapparat og militærressourcer gennem vareleverancer, minedrift, orlogs- og våbenproduktion, samt kredit- og långivning. Bogen er således mere end en bog om Marseliskonsortiet; den forsøger at trænge ind i kongemagtens muligheder gennem udnyttelse af de internationale kapitalkontakter, og de internationale handelsfirmaers interesser i privilegeret varelevering, produktudvikling og kreditgivning til fyrster og statsinstitutioner.

Når der i konklusionen s. 197 står, at de foreliggende Danmarkshistoriske fremstillinger først introducerer Marseliskonsortiet i Christian IV's sidste år, men at nærværende bog påviser, at Berns og Marselis fra 1620'ernes slutning placerede sig som en af den danske kronens mest fremtrædende handelsforbindelser, må det dog indskydes, at udvidelsen af den tidsmæssige ramme for firmaets 1/2 andel med kronen egentlig ikke er hovedsagen. Vi kendte godt disse tidlige handelsforbindelser med kronen¹.

Jeg vil hellere se afhandlingens værdi i den righoldighed af vidnesbyrd

1. Steffen Heibergs art. A. B. Berns i *Dansk Biografisk Leksikon*. 3. udg. Red. Sv. Cedergreen Bech 2 1979 s. 23-24.

(breve, aftaler, afregninger, privilegier), der her er fremdraget til belysning af firmaets økonomiske relationer til kronen, det være sig vareleverancer, pengelån, militærproduktion, militær- og civiladministration – og det helhedsbillede, det er lykkedes forfatteren at få stykket sammen af disse mangesidige relationer mellem den moderne borgerlige penge-, vare- og kreditøkonomi og kronens gammeldags naturalressourcer.

I betragtning af, at ikke en stump af de utvivlsomt omfattende firma-regnskaber, bogholderi- eller brevarkiver fra Marselisfirmaet er bevaret, er det unægtelig en præstation at fremdrage så omfattende regnskabs- og brevstof fra de central- og lokaladministrative arkivers gemmer, som her er gjort. De arkivalske studier dækker ikke blot med stor alsidighed Rigsarkivets samlinger fra Danske og Tyske Kancelli over Rentekammeret til de Militære Regnskaber; men der er desuden i en vis udstrækning trukket både på norske, slesvig-holstenske og hollandske arkivsamlinger.

De forskellige sider af Marseliskonsortiets virke for kronen passerer revy i bogen: vareleverancer, bankier- og lånevirkksomhed, skibsværftet i Neustadt, kanonstøberi, tøjhus og krudttårn i Glückstadt, jern- og kobberværker i Norge, dansk og norsk postvæsen, admiralitetet og diplomatvirkksomhed, og endelig krongodsadministration.

Endnu i 1620'erne og begyndelsen af 30'erne var kronens økonomi rimelig velfunderet, men med rustningskapløbet i slutningen af 30'erne og begyndelsen af 40'erne blev Marselisfamiliens vareleverancer, lånemuligheder og militære produktionsapparat stadig mere uundværligt, og de to krige 1643-45, specielt i Norge, og 1657-60 ville simpelthen ikke have været praktisk gennemførlige uden Marselisfirmaets militære produktionsapparat og låne- og kreditmuligheder.

Allerede i 1650'erne var Selio Marselis og Poul Klingenberg tillige med Henrik Müller dybt involveret i statsadministrative opgaver som postvæsen og admiralitetskollegium, og i 1660 havde kronen og storkreditorerne en fælles interesse i afvikling af statsgælden og effektivisering af statsindtægterne. Kreditorernes internationale finanserfaringer, administrative evner og konstruktive forslag blev derfor væsentlige, da domænestatens forældede forvaltningssystem skulle afvikles, og en finansomlægning gennemføres.

Forfatteren vender sig (s. 200 midt på siden) imod Albert Olsens opfattelse, at kronen i denne periode ved en merkantilistisk erhvervspolitik gavtede danske købmænds handel, der som helhed betragtet skønnes af Albert Olsen at være i fremgang, specielt for det københavnske borgerskab. Med rette peges der her på, at kun en lille gruppe finansstærke københavnske købmænd kunne få del i de givtige kronesleverancer, og netop

nærværende undersøgelse dokumenterer gang på gang, at når det gjaldt om at skaffe leverancer og kredittilån til kronen eller at holde det militære produktionsapparat i gang, tilsidesatte man både love, forordninger og merkantilistiske principper, der skulle beskytte og fremme handelen blandt rigets egne borgere. De udenlandske kapitalressourcer kunne ganske enkelt ikke undværes.

Med krongodsudlæggene blev storkreditorerne godsejere. Ved tvangskurs i godsudlæggene og stigende skatteudskrivning fik de tidligere kreditorer deres kapital båndlagt i jord, så de var afskåret fra at rejse nye lån til kronen, som derfor mistede interessen for dem. De kom til at dele skæbne det gamle godsejeraristokrati. Kun Gabriel Marselis' blomstrende forretning i Amsterdam undgik denne skæbne.

Med en vis stolthed kan forfatteren henvise til, at med hans afhandling kan Marselisfamilien nu præsenteres blandt Nordeuropas mest betydende handelsfamilier på linie med de Geer og Trip, som vi allerede besidder familiefremstillinger om. Men da familiens handelsaktivitet spænder over det meste af Europa, må der naturligvis foretages en afgrænsning, og forfatteren er selv opmærksom på, at hér lurder en fare. »Det skal ikke skjules«, skriver han (s. 15 næstsidste afsnit) »at sammenhængen mellem Marselis danske og europæiske handel herved kan være for svagt knyttet eller nogle steder være helt overset«. Med næsten bestyrtelse omtales (s. 14) de hollandske notar-arkivers tusindtallige bind- og pakkerækker, som – skønt vanskeligt læsbare – rummer en guldgrube af materiale.

For at vende tilbage til emnets afgrænsning (på s. 15), så vil Marselis' handelsaktivitet blive behandlet skitse-mæssigt: »med inddragelse af den foreliggende handelshistoriske forskning vil blive givet en sammenfatning af vor nuværende viden desangående«, således at det kan »tjene som baggrund for hovedproblemstillingen«, lover forfatteren.

Dette sigte er klart. Det er ikke hensigten at foretage fornyede kildeanalyser på dette område; men den viden, vi allerede har om den handelshistoriske baggrund for de omtalte begivenheder, må garantere for, at vurderingen omkring hovedproblemstillingen i hvert enkelt tilfælde bliver rimelig og acceptabel. Det må være meningen.

Jeg vil prøve at se på et par eksempler på Marseliskonsortiets handelsvirksomhed for kronen. Hovedproblemstillingen må hér blive vurderingen af forholdet mellem krone og handelsfirma, der jo bruges i bogen. Og kravet må være at inddrage så meget af den almindeligt erkendte handelshistoriske – og vel også af den politisk-historiske – baggrund, at vurderingen også virkelig holder.

Korntransport over Archangelsk 1626ff

På s. 28-29 omtales Berns & Marselis' leverance af russisk korn via Archangelsk til Christian IV. I novb. 1626 anmodede kongen zaren om toldfri udførsel af 10 skibsladninger russisk korn (30.000 cetvert), som omregnes til (s. 233 note 7: 1 læst = 18 6/7 cetvert) ca. 1800 læster.

Zarens tilladelse forelå i marts 1627, og i juni skal et orlogsskib gå til Archangelsk for at beskytte transporten, der tilhører Berns og skal til Elben; men over for de russiske myndigheder skal kornet gå som kongens. Det var jo det, der hos zaren begrundede udførselstilladelsen og toldfriheden. Ca. 350 læster korn gik til garnisonerne i Krempe og Glückstadt, og det kan næppe udelukkes, at kongen har fået ladninger landsat til sine troppeplaceringer andre steder. Men en meget væsentlig del af den store transport havde kongen dog skaffet Berns til forhandling toldfrit udført fra Rusland og orlogsbeskyttet i alt fald en del af vejen fra Archangelsk til Elben.

I dec. 1627 bad Christian IV påny zaren om toldfri udførsel til de kongelige faktorer Berns & Marselis, der anmodede om årlige indkøb af rug, mel o.a. forråd. Tilladelsen lød dog kun på et enkelt år, og i dec. 1628 ansøgte Christian IV for 3. gang, nu om en 10-årig eksporttilladelse til Berns & Marselis, der dog stadig kun fik tilladelse til i 1629 at hente 4.000 cetvert, hvilket svarede til et par hundrede læster, foruden resten af foregående års eksporttilladelse.

Forfatteren fremhæver s. 29 den begunstigelse, kongen skaffede Berns og Marselis, i form af toldfrihed, hvilket han ikke skaffede Bergenkøbmændene, der 1629-33 på kongens anmodning fik udførselstilladelse for ialt 100.000 cetverts (= godt 5.000 læster) russisk korn til afsætning i Norge. Jeg citerer nu fra s. 29 2. afsnit:

»Ved den tid, Berns og Marselis opnåede kongens støtte til deres kornhandel på Rusland var priserne på korn på vej op i hele Europa for at stige voldsomt i årene op til 1630«. Årsagen var misvækst, krigshandlinger og en 5-dobling af tolden i de svensk kontrollerede eksporthavne i Østersøen. Derfor var der store gevinster på korntransport til Vesteuropa over Archangelsk, en handelsvej, der normalt ikke kunne konkurrere med Østersøruten. Med andre ord:

Ved et maskeret falsum over for zaren skaffer Christian IV Berns og Marselis toldfrihed og dermed ekstraordinære gode gevinstmuligheder på en konjunkturbegünstiget rute, der i disse år gav gevinster p.gr.a. misvækst, krig og toldforhøjelser i Østerhavnene, en gunst, som kongen ikke lod komme sine egne norske undersåtter til del, og (citat s. 29 næstsidste

Tabel 1: RUGPRISER I AMSTERDAM 1624-1631

Prøjsisk rug		
Omregnet i rdl fra Posthumus priser i gl (1 rdl = 2½ gl)		
beg. 1624:		ca. 105 rdl
sept./nov. 1625:		74- 79 rdl
sept./nov. 1626:		64- 66 rdl
	1627:	omkr. 62- 63 rdl
oktober 1628:		66- 67 rdl
november 1628:		78- 79 rdl
gennemsnit 1629:		92 rdl
gennemsnit 1630:		114 rdl
november 1630:		175-176 rdl
december 1630:		ca. 164 rdl
august 1631:		ca. 70 rdl
okt./nov. 1631:		over 85 rdl

afsnit:) »sidst men ikke mindst ved at forsøge at skaffe dem (Berns og Marselis) en flerårig udførselstilladelse« fra Rusland. Forfatteren er i alt fald ikke blind for konsortiets fordele af handelsaftalen med kronen. Løb de slet ingen risici? Skulle kongen ikke også opnå noget?

Lad os se lidt mere præcist på tidsbaggrunden for aftalen. Eftersom ansøgning til zaren afgik i nov. 1626, må baggrunden for planen søges i situationen efteråret 1626. I okt. og nov. 1626 befandt kongen sig i hærens hovedkvarter, der lå i Stade. Efter Christian IV's nederlag til Tilly ved Lutter am Barenberge august 1626, truedes rigets sydgrænse af både Tilly og Wallenstein. Rigsrådet tilrådede i skrivelse af 25. september 1626 kongen at hverve fremmede krigsfolk i Nederlandene til rigets defension og tilbød at udskrive skat til betaling heraf². Kongen havde dog ikke opgivet sit militære eventyr, men lagde pres på den engelske konge for at få de lovede subsidier og hjælpetropper fra England, så han kunne genrejse en slagkraftig hær i Nordtyskland³.

Uanset om hjælpetropperne skulle forsvare sydgrænsen eller angribe fjenderne, ville de kræve kornforsyninger af dimensioner, der næppe ville kunne skaffes til veje fra danske lagre. Kongen var med andre ord i efter-

2. *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*. Udg. Kr. Erslev I Kbh. 1883/85 s. 488-91.

3. *Kong Christian IV's egenhændige Breve*. Udg. C. F. Bricka & J. A. Fridericia II Kbh. 1889/91 nr. 32-33 s. 43-45.

året 1626 i en alvorlig tvangssituation og ønskede ganske sikkert ikke at bringe sig i afhængighed af hverken den polske eller den svenske konge, der beherskede kornhavnene i Østersøen⁴.

I disse efterårsmåneder 1626, hvor Berns netop leverede kongen for 20.000 rdl. krigsmateriel til hovedkvarteret i Stade (s. 27), og aftaler om nye hærleverancer blev indgået, må også planen om det russiske korn være undfanget.

På dette tidspunkt sept.-okt.-nov. 1626 var kornpriserne imidlertid ikke på vej op i hele Europa, således som forfatteren skriver. På Børsen i Amsterdam svingede prisen på preussisk rug mellem 158 og 165 gl. (eller 64-66 rdl.); men i de samme måneder 1625 lå prislejet mellem 183 og 198 gl. (eller 74-79 rdl., altså mindst 10 rdl. højere), i begyndelsen af 1624 havde prisen endog været over 100 rdl.. I hele 1627 var der kun små udsving omkring 62-63 rdl⁵.

Ganske vist var den svenske blokade af Danzig ret effektiv allerede i 1627, men svenskerne erhvervede først toldrettigheder ved Danzig og Pillau august 1627, og de svenske toldstigninger blev først virkelig mærkbare i 1628⁶. I Amsterdam indtraf prisstigningen mellem okt. 1628: 66/67 rdl. og nov. 1628: 78/79 rdl.. I 1629 steg årgennemsnitsprisen til 92 rdl., i 1630 endog til 114 rdl., ja i nov. 1630 nåede prisen helt op på 175-176 rdl⁷.

Prisstigningen indtraf altså først 2 år efter aftalen mellem Marseliskon-sortiet og kongen om korntransporteksperimentet via Archangelsk, og de helt høje priser slog endda først igennem yderligere et år senere, så det kan ikke være priser fra krigskonjunkturer, der har fristet Berns og Marselis.

Men naturligvis er det da rigtigt, at Archangelskrutens generelle succes som kornrute betingedes af krigskonjunkturerne, der drev kornpriserne i vejret 1629-1631. Fra 1629-1633 fik den svenske konge toldfri eksport af 10.000 læster russisk korn via Archangelsk. Fortjenesten var at betragte som en slags russiske subsidier til den svenske krigsførelse i Polen⁸.

Men svenske kornfragter i større målestok kan altså først dokumenteres

4. Christian IV's kølige holdning i efteråret 1626 over for udsigten til et forbund med Gustav Adolf ses bl.a. i *Chr. IV's egenh. Breve II* nr. 27 og *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*. Udg. L. Laursen IV Kbh. 1917 s. 13ff.

5. N. W. Posthumus: *Nederlandsche prijsgeschiedenis I*. Leiden 1943 s. 573.

6. E. Wendt: Det svenska licentväsendet i Preussen 1627-1635 (*Uppsala Universitets Årsskrift 1933:2: Filosofi, Språkvvetenskap och Historiska Vetenskaper 2*) s. 51, 53, 57, jfr. 78ff, 83 bilag 6.

7. Posthumus a.a. I s. 573.

8. L. Ekholm: Rysk spannmål och svenska krigsfinanser 1629-1633 (*Scandia 40*, 1974 s. 57-103, især s. 64-72 med tabel 1).

1629. Selv hollandske kornlaster i større målestok kendes også først fra dette år. I 1630 kom Nijkerkes programskrift, der agiterede for at omlægge den hollandske korneksport fra Østersøen til Archangelsk⁹. Baggrunden for dette skrift var, at rugtransporterne gennem sundet, der i 1618 og 1619 havde andraget 98.000 og 93.000 læster, i 1629 og 1630 var faldet til 7.700 og 8.400 læster¹⁰, mens priserne i Amsterdam var næsten 3-doblet på få år. De hollandsk-russiske forhandlinger i 1630 om fri korneksport af mindst 20.000 læster årligt over Archangelsk kunne imidlertid ikke politisk realiseres¹¹.

Den engelske konges første henvendelse til zaren i april 1628 om engelsk korneksport over Archangelsk faldt heller ikke heldigt ud¹². Og Hamborgs havneregnskaber kan kun opvise lave læstetal for rugtransporten fra Archangelsk i slutningen af 1620'erne. 1628: 27 læster, 1629: 57 læster og 260 sække, endnu 1632: kun 160 læster og 252 sække¹³.

Lübecks byråd udtalte i sept. 1629 den største bekymring over, at Baltikumhandelen på Rusland muligvis helt ville blive lagt om via Archangelsk¹⁴.

Det fremgår altså klart, at korntransport ad denne rute i 1628-29 er et helt nyt fænomen, og virkelig store korntransporter er tidligst registreret 1629. Da Berns & Marselis i efteråret 1626 indgik aftale om at opkøbe korn i Rusland, selv transportere det til Archangelsk og udskibe 1800 læster korn til Elben, eksisterede der overhovedet intet erfaringsgrundlag for korntransport i et sådant omfang ad denne rute. Det var ganske enkelt et pionerforsøg, og der var ikke udsigt til højkonjunkturpriser som sikkerhedsnet.

Det giver unægtelig Marseliskonsortiet et skær af international handels-ekspertise, som jeg synes, det ville have været interessant i højere grad at få frem i bogen. Da den svenske opkøber Johan Bökman i 1628 skulle praktisere den svenske kronens forestående korntransport via Archan-

9. W. Naudé: Die Getreidehandelspolitik der Europäischen Staaten vom 13. b.z. 18. Jahrh. (*Acta Borussica: Denkmäler der Preuss. Staatsverwaltung im 18. Jahrh.: Getreidehandelspolitik I*), Berlin 1896 s. 363ff.

10. *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660*. Udg. Nina Bang II A. Kbh. 1922 s. 317, 321, 389, 393.

11. M. Hroch: *Handel u. Politik im Ostseeraum während des dreissigjährigen Krieges*. (Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica Monographia LXIV) Praha 1976 s. 80ff.

12. Samme s. 82.

13. E. Baasch: Hamburgs Seeschiffahrt u. Waarenhandel vom Ende des 16. b.z. Mitte des 17. Jahrh.s (*Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte IX*) Hamburg 1894 s. 337f. Først i 1633 nåede rugimporten fra Archangelsk op på 797 læster og 126 sække, imod 1082 læster fra Danzig samme år.

14. M. Hroch a.a. s. 89.

Tabel 2: RUG-ERNÆRING

1 kg. rug indeholder 2500 kalorier
1 person skal dagligt have 3000 kalorier, hvoraf $\frac{2}{3}$ i kornernæring

Heraf følger:

4 kg. rug kan kornernære 1 person i 5 dage
1 læst rug kan kornernære 80 personer i 1 måned
600 læster rug kan kornernære 8000 personer i $\frac{1}{2}$ år
1800 læster rug kornernærer 12000 personer i 1 år eller 16000 personer i 9 mdr.

Ved Lutter am Barenberge talte Christians hær: 18000 personer.

gelsk, tog han i brev af 22. nov. naturligt nok kontakt med erfaringen på dette felt, nemlig Gabriel Marselis i Hamborg¹⁵.

Der var intet i kornhandelskonjunkturerne i efteråret 1626, der kunne motivere Berns & Marselis til at ønske at sætte en korntransport i stor stil i gang ud over Archangelsk. Det var tværtimod kongen, der manglede korn, og har han haft planer om at proviantere en slagkraftig hær i Nordtyskland, er det måske ikke så udelukket, at han oprindeligt har ment at have behov for 1800 læster.

Om man fastholder de to første udsagn i opstillingen (tabel 2), at 1 kg. rug indeholder 2.500 kalorier, og 1 person skal dagligt have 3.000 kalorier, hvoraf $\frac{2}{3}$ normalt – i alt fald i begyndelsen af 1600-tallet – må antages at hidrøre fra kornvarer¹⁶, så er resten blot et simpelt regnestykke, der imidlertid underbygger, at de 1800 læster rug ikke kan siges at være noget urimeligt tal.

Det er således næppe sandsynligt, at kongen oprindeligt har haft til hensigt – som der står s. 28: »mod at modtage en mindre del af kornet, at skaffe Berns og konsorter toldfri udførselstilladelse og beskyttelse af kornskibene«. Hvorfor skulle han det? 350 læster korn kunne han utvivlsomt langt lettere få fra Danmark. Det var ingen opgave at ulejligge et internationalt firma om.

Rugeeksporten fra Danmark kunne utvivlsomt svinge en del fra år til år. Vi har to talopgørelser fra begyndelsen af 1600-tallet. Den ene stammer

15. L. Ekholm a.a. s. 64 note 2.

16. E. Scholliers: *De Levensstandaard in de XV en XVI Eeuw te Antwerpen*. Antwerpen 1960 s. 174, jfr. i øvrigt W. Abel: *Agrarkrisen u. Agrarkonjunktur*. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. Hamburg/Berlin 1978 s. 147.

fra et år omkring 1611-13 og lyder på 88.000 tønder rug. Da tøndetallet pr. læst kunne veksle fra landsdel til landsdel, kan læsteantallet ikke fastslås præcist, men må have ligget mellem 2.-3.000 læster¹⁷.

Det andet tal stammer fra et rentekammeroverslag 1642 og andrager ca. 250 læster¹⁸. Det første tal er formentlig i overkanten af selv et godt rugeksportår¹⁹; men det andet tal var til gengæld ekceptionelt lavt for rug. Her har vi sandsynligvis et par yderpunkter.

En eksport af størrelsesorden som den i 1611-13 ville altså have kunnet klare et behov på 1800 læster; men det har man næppe uden videre kunnet regne med. Derimod har det været de færreste år, hvor man ikke kunne præstere en dansk eksport på 350 læster rug.

Initiativet til korntransporten over Archangelsk må have været kongens, og hans oprindelige behov må have ligget langt over 350 læster rug. Berns & Marselis påtog sig en usædvanlig opgave, og da pris- og transportbilledet tegnede sig usikkert, har man utvivlsomt krævet russisk toldfrihed som forudsætning. Det blev kongens opgave at udvirke eksporttilladelse og toldfrihed hos zaren motiveret med, at leverancen gik til ham, selvom handelen gik for firmaets regning og risiko.

Da kornet nåede frem i sensommeren 1627, var situationen imidlertid en anden. Kongens nordtyske hær var opløst, fjenderne var gået ind i Holsten, nu gjaldt det blot om at sikre proviant til fæstningerne, Glückstadt og Krempe og muligvis et par steder mere, som vi intet hører om.

Med den ændrede situation måtte Berns & Marselis skaffe nye købere til en stor del af kornfrakterne, hvilket næppe har været noget problem, og hvis prisen for russisk rug i Glückstadt i okt. 1627 var 61½ rdl. pr. læst (s. 233 note 7), og preussisk rug samtidig stod til 60 rdl. pr. læst i Amsterdam, har det vel ikke betydet den store forskel²⁰. Forfatteren har imidlertid ret i, at forretningen må være faldet heldigt ud, siden Berns & Marselis i de følgende år er så ivrige efter at få en permanent eksporttilladelse, og hér er det da rigtigt, at Christian IV forsøger at skaffe dem en sådan fast eksporttilladelse hos zaren; men han *kan* bare ikke. Resultaterne er jo ynkelige, antagelig fordi zaren har ansøgninger nok at vælge imellem, og han foretrak åbenbart den svenske konge, der førte krig mod zarens arvefjende Polen²¹.

Hvor stor var fortjenesten mon for Berns & Marselis i 1627? En vis

17. G. Olsen: Studier i Danmarks Kornavl og Kornhandelspolitik i Tiden 1610-60 (*Historisk Tidsskrift* 10. Rk. 6 Kbh. 1943 s. 452, jfr. s. 432 note 1).

18. J. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*. Kbh. 1894 s. 57, jfr. tillige foreg. note.

19. Jfr. f.eks. E. Ladewig Petersen i *Dansk Socialhistorie* 3 Kbh. 1980. s. 248.

20. Posthumus a.a. I s. 575.

21. Se bl.a. Hroch a.a. s. 80-93.

forestilling kan man vist få ved at se på de svenske regnskaber. Fra 1631 lod zaren foretage centralt russisk kornindkøb til enhedspris i Archangelsk; men i 1630 foretog de svenske opkøbere endnu lokale opkøb i Rusland og førte kornet til Archangelsk for svensk regning. Det er utvivlsomt denne opkøbsmodel, der var gældende i det danske opkøb i 1627. I det svenske opkøb i 1630 regner man med 25 rdl. pr. læst i opkøb + transport til Archangelsk og 10 rdl. i fragt til Amsterdam²². Lad nu fragten omkring Elben have været lidt dyrere end til Amsterdam, så viser tallene dog, at fortjenesten let kunne snige sig op imod 23-24 rdl. pr. læst eller mellem 60-70 %²³. Det er meget forståeligt, at Berns & Marselis godt ville have en permanent eksporttilladelse på de vilkår.

På s. 30 øverst omtales Gabriel Marselis' opkøb dec. 1630 af 1500 læster russisk korn af den svenske krones eksport over Archangelsk. Marselis betalte forud for at skaffe likviditet til betaling af resten af den svenske korneksport.

Marselis gav ca. 47 rdl. pr. læst og måtte vel give ca. 8-10 rdl. i fragt²⁴, så omkostningerne nærmede sig måske 60 rdl. pr. læst. Men rugprisen i Amsterdam var enormt høj nov./dec. 1630: 164 rdl. i dec. Denne gang slog Marselis' forventninger utvivlsomt fejl, for priserne faldt i Amsterdam i 1631, som forfatteren rigtigt skriver. Augustprisen, der var lavest, kom dog ikke under 70 rdl., og i okt./nov. 1631 var læsteprisen atter over 85 rdl., så Marselis har dog næppe ligefrem lidt tab på handelen, men det skriver forfatteren jo også, så hér er vi altså enige²⁵.

Der gisnes (s. 29 nederst) om årsagen til, at Marseliskonsortiet i 1629 mistede eller opgav deres bevilling på kornsalget via Archangelsk. De var sikkert mere interesseret i kornsalg i Hamborg og Amsterdam end i at forsyne Norge, som forfatteren rigtigt mener. Ifølge Simon Harts oplysninger fra de hollandske notararkiver, som også refereres (s. 65 nederst) har brødrene Peter og Selio Marselis i 1633 chartret adskillige skibe til rugtransport fra Archangelsk. 1450 læster købes i kompagni med Elias Trip og brødrene Gerritszon Hoof. Men i kompagni med en bremer hentes yderligere over 6.000 læster, så de to brødre Marselis var i sommeren 1633 engageret i køb og transport af mindst 7.500 læster rug over Archan-

22. Ekholm a.a. s. 66f, 70, jfr. s. 73ff.

23. Om fragterne på Amsterdam og Hamborg se f.eks. Simon Hart: *Amsterdam Shipping and Trade to Northern Russia in the 17th Century (Mededelingen van de Nederlandsche Vereniging voor Zeegechiedenis 26, 1973 s. 16f)*.

24. Hart a.a. s. 7 og 9, jfr. s. 106 note 14, s. 107 note 21.

25. Posthumus a.a. I s. 575.

gelsk²⁶. Da Hart kun har givet eksempelvis uddrag, er det højst sandsynligt, at brødrene ved en nøjere gennemgang også ville optræde de foregående år.

Marselisfamiliens fortsatte interesse i kornhandelen via Archangelsk er i alt fald klart dokumenteret. Der er måske ligefrem grund til at se stationeringen af Peter Marselis i Moskva netop i 1629 som udtryk for et ønske om at få et forbindelsesled i Rusland til bedre at formidle handelen, end det åbenbart lod sig gøre ved fyrstelig mellemkomst.

Er denne formodning rigtig – og brødrenes charteringer peger unægtelig stærkt i den retning – så har vi altså hér et vidnesbyrd om, at Christian IV's vidtgående hjælp til Berns & Marselis på det russiske marked, som i bogen fremhæves og glorificeres (s. 28-29), simpelthen er fundet utilstrækkelig og er kasseret af Marselisfirmaet. Årsagen til, at Marseliskonsortiet opgav at søge bevilling gennem den danske konge i 1629, var formentlig ganske enkelt, at kongens politiske muligheder hos zaren var for dårlige. Man kunne bedre selv. Hvis det er rigtigt, som det refereres s. 29 3. afsnit, at danske og norske købmænd måtte betale forhøjet russisk told, så illustrerer det jo bedre end meget andet, at den danske konge efter, at han ikke længere bekæmpede Habsburgregimet, var dalet i zarens interesse. Det bekræftes i øvrigt tillige af det lidet heldige udfald af Malthe Juels Moskvarejse 1631, der skulle have åbnet danske handelsmuligheder med Rusland, men strandede totalt af politiske årsager²⁷.

Det ostindiske kompagni i Glückstadt

På s. 41 omtales Berns og Marselis' anmodning efteråret 1639 om oprettelse af et ostindisk kompagni i Glückstadt. Christian IV havde 1630'erne igennem haft de største vanskeligheder med at holde gang i det gamle ostindiske kompagni i København, som han selv havde skudt enorme summer i, og som han nu næppe ville få andre partcipanter til at gøre yderligere indskud i.

Kongen griber derfor chancen til at foreslå at nedlægge det gamle kompagni og overdrage dets værdier og effekter til de nye initiativtagere på gunstige betingelser. Forfatteren har sikkert ret i, at udsigten til at overtage det gamle ostindiske kompagni's fallitbo næppe har vakt udelt begej-

26. Hart a.a. s. 7 og 9.

27. F.eks. Hroch a.a. s. 84ff.

string hos Berns og Marselis, men man »slugte kamelen« og forhandlede sig frem til et forslag til privilegier og oktroj for det nye kompagni, der skulle have 2 afdelinger, én i Glückstadt og én i København, hver med 5 direktører, men med fælles kapital og gevinst- og tabsfordeling i forhold til indskud.

På s. 42 kommenteres planerne og hér fremhæves med rette, at det var et foretagende i absolut internationalt niveau. Alene kravet til de 10 direktørers indskud på mindst 20.000 rdl. hver ville overstige den samlede startkapital i det gamle ostindiske kompagni. Mindsteindskud pr. aktionær var 500 rdl. Men direktører og partcipanter måtte også optages hvor som helst uanset nationalitet, og udlændinge kunne bosætte sig i København eller Glückstadt som partcipanter med borgerrettigheder, og de måtte uhindret senere sælge deres kompagniandele og forlade riget, om de ønskede det.

Det er således helt klart, at Berns og Marselis med kongelig sanktion søger at drage de internationale handels- og kapitalkredse ind i dette nye ostindiske kompagni, der knyttes til Glückstadt og København. Det påpeges s. 43, at kun ganske få af de allerrigeste københavnske købmænd ville have haft økonomisk format til f.eks. en direktørpost. Der er altså slet ikke tale om et egentlig dansk kompagni. Den nederlandske resident van Cracauw's bekymrede rapport fra 18. dec. 1639 afspejler da også klart den trussel, han så i det nye kompagni finansieret af den internationale kapital, som gennem det nederlandske ostindiske kompagnis monopol nu var spærret ude fra Ostindienhandelen.

Men den store plan blev aldrig realiseret. Berns og Marselis kunne ikke skaffe det fornødne antal indskydere blandt de internationale kapitalistkredse, de havde håbet at kunne interessere for sagen. Hvorfor monstro ikke? At Leonhard Marselis' ægteskabsplaner med en datter af den hovedrige Hamborgkøbmand Abraham du Bois strandede, kan højst være en ydre omstændighed, næppe den egentlige årsag til, at det ikke gik. Det mener forfatteren heller ikke. Den egentlige årsag finder han i den kendsgerning, – og jeg citerer nederst s. 43: »at der var for stor afstand mellem projektets ambitioner, og hvad der reelt var at byde på. De ostindiske kolonibesiddelser, som Christian IV rådede over, ville slet ikke kunne bære en profitabel handel i den målestok, som der i projektet var lagt op til. Det har de storhandelskredse, som Berns og Marselis henvendte sig til, nok været i stand til at gennemskue«. Det lyder jo rimeligt; er det blot ikke lidt forbavsende, at Berns og Marselis ikke også har været i stand til at gennemskue denne mangel på økonomiske proportioner? Derfor fristes man til at spørge, om denne plan nu også er opfattet helt rigtigt. Var det

virkelig bare et utopisk fantasifoster, der måtte falde sammen som et kort-
hus, eller var der eventuelt helt andre årsager til, at det ikke blev til
noget?

Om Abraham du Bois fremhæver forfatteren, at han var af nederlandsk
herkomst og i 1630'erne havde oparbejdet en omfattende handel på den
iberiske halvø. Der var virkelig betydelige og kapitalstærke kredse i Ham-
borg, der havde godt greb om handelen på den iberiske halvø, købmands-
kredse, som især Kellenbenz har behandlet²⁸. Var det disse kredse, man
håbede at få kontakt med til det nye ostindiske kompagni? Det lader i alt
fald til, at man ville knytte an til handelstraktaten af 22. oktober 1630, der
gjorde Glückstadt til stabelplads for Spanienshandel fra Elben og
Weser²⁹.

Denne handelstraktat havde ikke virket efter sin hensigt, og de skibspes,
som den spanske handelskommissær Gabriel de Roy havde udstedt, havde
ikke afholdt kapere fra Dünkerque eller spanske havnemyndigheder fra
overfald, konfiskation og arrestation af dansk gods og personer, så klager-
ne over spanske overgreb hobede sig op³⁰.

Dette blev baggrunden for Hannibal Sehesteds ambassaderejse til Spa-
nien i sommeren 1640 med det formål at udvirke erstatning for de tilføjede
skader på dansk ejendom og sikre en ny og bedre handelsoverenskomst på
den spanske konges besiddelser³¹.

Forhandlingerne blev navnlig besværliggjorte, fordi de spanske myndig-
heder var mere interesseret i en politisk alliance mellem den danske og
spanske konge vendt imod Generalstaterne, men det lå helt uden for Han-
nibal Sehesteds instruks³². Allerede i forhandlingernes start fremhæver
Sehested, at en direkte handelsforbindelse fra den danske konges lande
ikke blot til Spanien, men også til dets kolonier ville skade hollænderne
mere end en krig³³. Under forhandlingerne 15. dec. fremførtes det dog fra
spansk side, at sejlads på Indien kun burde finde sted efter en særlig over-

28. H. Kellenbenz: *Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590-1625*. Hamburg 1954, samme: *Sephardim an unteren Elbe. Ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung vom Ende des 16. b.z. Beginn des 18. Jahrhunderts (Vierteljahrschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 40)* Wiesbaden 1958.

29. *Danmark-Norges Traktater IV* nr. 6 s. 87-94.

30. *Chr. IV egenh. Breve IV* s. 300f, jfr. J. A. Fridericia: *Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn II*. Kbh. 1881 s. 241f (scenere citeret J. A. Fridericia a.a.).

31. *Chr IV egenh. Breve IV* s. 274, 280f, jfr. J. A. Fridericia a.a. II s. 242ff.

32. *Danm.-No. Traktater IV* nr. 17 s. 263 f, jfr. Hannibal Sehesteds Beretning om sit Gesandtskab til Madrid 1640-41 (*Aarsberetninger fra Det Kgl. Geheimearchiv* (cit. ÅKG) VI Kbh. 1876-82 s. 8f.

33. ÅKG VI s. 9.

enskomst mellem Danmark og Spanien, hvilket fremkaldte Sehesteds heftige protest³⁴.

På Sehesteds skriftlige forslag til overenskomst fastholdtes det spanske synspunkt, at udtrykket »den spanske konges riger, lande og provinser« *kun* skulle forstås om landene i Europa, *ikke* om Indien; og da man hævdede, at således var de spanske traktater med andre fyrster også at forstå, forlangte Sehested at få én af disse traktater at se, »for at den danske konge ikke hemmeligt skulle blive udelukket fra Indien«³⁵. Sehested måtte imidlertid gå med til en formulering, der holdt spørgsmålet om handelen på Indien åben til en nærmere forhandling mellem de to konger. Han bragte dog handelen på Indien i erindring endnu engang, inden han rejste³⁶, og i et brev af 27. juli 1641 til Ejler Ulfeldt, dansk resident i Spanien, pålagde Christian IV denne endnu engang at anmode den spanske konge om tilladelse til fri handel for danske købmænd på Ostindien³⁷.

Det fremgår således klart, at et hovedpunkt i Sehesteds instruks gjaldt retten til under den spanske konges protektion at handle, ikke blot på den spanske konges europæiske provinser, men tillige på de spanske besiddelser i Ostindien.

Den stædighed, hvormed man fastholdt dette krav, henleder unægtelig opmærksomheden mod den stortanlagte plan om et nyt ostindisk kompagni finansieret fra den internationale storkapital, som Berns og Marselis i dec. 1639 havde fået oktroj og privilegier på. Det var altså ikke planen at begrænse udbyttet til, hvad der kunne hentes i Christian IV's såre beskedne ostindiske besiddelser. Næh, alle de portugisiske besiddelser i Ostindien, der tillige med Portugal siden 1580 havde sorteret under den spanske konge, skulle stå kompagniet åbent i kraft af den nye handelsaftale, som Christian IV agtede at indgå med Filip IV af Spanien. I konkurrencekapløbet med det nederlandske ostindiske kompagni ville det nye kompagni dermed have sikret sig den spanske flådes støtte og beskyttelse, og den spanske konge ville i sin kamp mod den hollandske Ostindienhandel kunne påregne den nordeuropæiske højfinans i ryggen til udrustning af orlogsskibe til beskyttelseskonvoj for det nye kompagnis handelsflåder til Ostindien. Unægtelig et handelsøkonomisk projekt af dimensioner, der med god grund berettiger bekymringen i den nederlandske resident van Cra-

34. ÅKG VI s. 16f.

35. ÅKG VI s. 19.

36. ÅKG VI s. 64.

37. *Kancelliets Brevbøger 1641 26/7 s. 516ff.*

cauw's rapport hjem i december 1639. Det yder også lidt bedre retfærdighed over for de vidtskuende finansielle perspektiver, der åbenbart kunne fostres i Marseliskonsortiet, end det utopiske fantasieksperiment, som forfatteren vil tilskrive firmaet.

Det fremgik imidlertid også af mit referat af Sehesteds forhandlinger i Spanien, at denne *ikke* opnåede et tilfredsstillende resultat vedrørende handelsretten på Ostindien. Vanskelighederne kan endda udbygges nøjere. De spanske forhandlere ytrede store betænkeligheder ved at tilstå nederlandske emigranter fri handelsret i de spanske provinser, selvom de i over 10 år med kvinder og børn havde boet i Danmark og betalte skat som den danske konges undersåtter³⁸. Disse personer måtte først erhverve sig reconciliationsbreve³⁹ hos kongen af Spanien, før der kunne tilkendes dem handelsret i spanske provinser. Dette ville naturligvis i endnu højere grad blive fordret af de internationale kapitalistkredse, som man ønskede som participanter i det nye kompagni. Dette punkt i forhandlingerne afslørede unægtelig, at den danske konge åbenbart ikke ved sin garanti umiddelbart kunne legalisere de handelskredse, man ville inddrage i kompagniet – hvilket man muligvis havde forestillet sig. Netop de nederlandske emigrantkredse, der ved en kongelig spansk plakat over admiralitetet i Flandern 1624 var blevet afskåret fra al handel på den spanske konges besiddelser, kunne ellers nok være fristet til som participant i det nye kompagni at søge dækning bag den danske konges garanti over for kongen af Spanien for ad den vej at generhverve sine tabte handelsrettigheder og handelsmuligheder i Spanien. Denne bagdør til det spanske handelsmarked lykkedes det altså heller ikke at åbne ved Sehesteds forhandlinger i Spanien. Det afgørende led lå – i kraft af udstedelsen af reconciliationsbrevene – hos den spanske konge, og det lykkedes heller ikke at få rigtig klare linier for, hvilke krav, der ville være forbundet med udstedelsen af et reconciliationsbrev.

Et 3. punkt, der heller ikke fandt nogen rigtig tilfredsstillende løsning, gjaldt skibstyperne, idet de spanske myndigheder fastholdt deres ret til at konfiskere alle hollandsk-byggede skibe, der ikke kunne fremlægge attest for at være købt hos admiralitetet i Dünkerque⁴⁰. Man måtte befrygte, at fortsatte skibsarrestationer i spanske havne ikke kunne undgås, specielt ikke, da forhandlingerne klart afslørede den spanske konges åbenlyse ønske om at skaffe sig dansk-norske skibe til befragtning

38. ÅKG VI s. 19 jfr. s. 53f.

39. Betyder sprogligt at gøre venligsindet igen.

40. ÅKG VI s. 54f, jfr. *Kanc. Brevb. 1641* s. 520f.

eller til købs, naturligvis mod god betaling, forsikrede de spanske forhandlere⁴¹.

Konklusionen må blive, at uanset hvad man i øvrigt måtte mene om Sehesteds ambassaderejse til Spanien, så opnåedes der i alt fald slet ikke tilfredsstillende resultater med henblik på de punkter, der havde interesse for det planlagte nye ostindiske kompagni. Christian IV havde ikke på det politiske plan kunnet opnå de betingelser, der måtte være en klar forudsætning for realiseringen af et så vidtgående finansielt eksperiment, så alene af den årsag er der i og for sig ikke noget forbløffende i, at projektet aldrig kom op af mølposen. Der er overhovedet ingen vidnesbyrd om, at Marseliskonsortiet har foretaget sig skridt til at realisere projektet efter de mislykkede spanske forhandlinger. De har formentlig lige så vel som den øvrige internationale højfinans kunnet indse, at deres kongelige allierede ikke havde kunnet tilvejebringe de politiske forudsætninger for projektets succes.

Den sidste rest af tvivl ville i hvert fald være bortvejret, da den portugisiske opstand i løbet af 1640 banede vejen for hertug Johan af Braganza til en uafhængig portugisisk kongetrone⁴². De portugisiske besiddelser i Ostindien sorterede således ikke længere ubestridt i den spanske konges regi – i alt fald ville den spanske flåde ikke længere være nogen garanti for forbindelse til besiddelserne – måske snarere tværtimod.

Marseliskonsortiets plan om et internationalt finansieret ostindisk kompagni med sæde i Glückstadt og København faldt altså ikke sammen – således som de øvrige danske kompagnier – som følge af utilstrækkeligt økonomisk grundlag – det nåede aldrig realiseringsstadiet, da de nødvendige politiske forudsætninger ikke kunne tilvejebringes.

Hjemtransporten af det spanske salt erhvervet ved Sehesteds forhandlinger i Spanien 1640

Et andet resultat af Hannibal Sehesteds spanske forhandlinger i 1640 var det skadeserstatningsbeløb, som den spanske konge gav Christian IV tilsgavn om i form af – hvad der svarede til 25.000 læster salt, som han selv måtte lade hente pris- og toldfrit i spansk havn. Sagen omtales s. 44-45.

41. ÅKG VI s. 19, jfr. s. 61f.

42. Fra spansk side anmodedes ligefrem om dansk hjælp imod hertug Johan af Braganza, eller i det mindste en forsikring om, at den danske konge ville lade hertugens udsendinge pågribe og udlevere til den spanske konge, hvilket Sehested begribeligvis ikke ville udstede løfte om på sin konges vegne (ÅKG VI s. 60f, 63f).

Sehested traf først aftale med danske og norske købmænd om afhentningen. Da de i 1642-43 kun havde fået hentet lidt over 10 % af saltet, indgik Sehested ny aftale med Berns og Marselis dec. 1642 om afhentning af 20.000 læster salt inden udgangen af 1644. De skulle betale 5½ rdl. pr. læst (heraf ½ rdl. til den kongelige faktor i Spanien). Saltet kunne afsættes toldfrit i Christian IV's riger, ved genudførelse måtte betales sædvanlig told. Afhentningen skete på firmaets egen regning og risiko, dog stillede kongen 3 orlogsskibe til rådighed ved konvojering. Betalingen til kongen for saltet skulle ske i form af kanoner fra firmaets kanonstøberi i Glückstadt til en pris af 86 rdl. pr. skpd. De konvojerende orlogsskibe måtte bruges til salttransport, og for denne del skulle betales 18 rdl. pr. læst.

Det fremhæves, at de danske og norske købmænds første aftale med Christian IV lød på 11 rdl. pr. læst med konvoj og 8 rdl. pr. læst uden konvoj. Det er nu kun delvist rigtigt. Aftalen oktober 1641 lød på 11 rdl. pr. læst og løfte om konvoj fra Fleckerøen sidst i april 1642⁴³. De skibe, der ikke overholdt konvojtidspunktet måtte sejle på egen risiko; men der forlyder rigtignok intet om, at deres saltpris derfor skulle blive billigere.

Aftalen oktober 1642 lyder derimod på 8 rdl. pr. læst, hvilket kongen gerne vil have opfattet som et prisafslag i forhold til foregående års pris på 11 rdl. pr. læst⁴⁴. Men naturligvis har forfatteren da ret i, at det fremgår af ordlyden, at kongen nu finder konvojledsagelse unødvendig. Det er således ikke så helt oplagt uden videre at omregne konvojering til 3 rdl. pr. læst. Det står der faktisk intet om, og det er helt ude af trit med normale konvojtakster! Det er i hvert fald uheldigt at lade sådan en konvojerings-takst foresvæve læseren, når man sammenligner 11 rdl., som de danske og norske købmænd i første aftale skulle betale, med de 5½ rdl., som Berns og Marselis fik saltet for, for de fik jo også konvojering, som det udtrykkes s. 45 linie 1. De betalte dog i form af fragt, og det var almindelig konvojtarrifform.

Normalt betaltes 8-10 % ekstra fragt på de armerede skibe. Da 3 orlogsskibe normalt konvojerede 9-12 koffardiskibe, bliver konvojudgiften altså 2-3 % fragtførhøjelse⁴⁵. Hvis 3 rdl. skulle være normal konvojtakst, måtte fragten fra Spanien altså løbe op i 100 rdl. pr. læst, hvilket naturligvis er udelukket. De 3 rdl. er ikke konvojtakst. Til Bøggild-Andersens konklusion, at kronen havde været nødsaget til at søge bistand hos en mere kapi-

43. *Kancelliets Brevbøger 1641* 29/10 s. 637f.

44. *Kanc. Brevb. 1642* 18/10 s. 249f.

45. Fragt- og konvojtarriffer kan bl.a. ses i S. Harts a.a. s. 6ff, 22ff og adskillige noter f.eks. 10 (s. 106), 21 (s. 107), 146-48 (s. 112).

talkraftig og handelskyndig instans, end de dansk-norske borgere for at få det spanske salt hentet hjem, tilføjes lidt syrligt, »men vel at mærke også havde måttet betale dyrt for denne bistand«.

Det er vel lidt et spørgsmål om, hvordan man anskuer sagen. Den danske krone havde intet betalt for saltet og kom ikke på noget tidspunkt til at betale så meget som en rigsdaler. Saltet lå til afhentning i den andalusiske havn vederlagsfrit. Spørgsmålet var blot, hvor meget kongen kunne omsætte det til. Hvad kostede salt normalt i Spanien? Hvilken af kronens priser var mest realistisk, den første, som de dansk-norske købmænd måtte give på 11 rdl., eller prisen på 5½ rdl., som Berns og Marselis fik aftale om?

Skadekravene for spanske overgreb førte til erstatningsbeløbet på 100.000 rdl. i form af 25.000 læster salt til Christian IV leveret kvit og frit, altså ca. 4 rdl. pr. læst⁴⁶. Men da Hannibal Sehested åbenbart syntes, der var lidt langt fra instruksens oprindelige erstatningskrav på 500.000 rdl. ned til saltværdien på 100.000 rdl., understregede han i sin beretning, at saltet jo også var givet toldfrit, og da den spanske told svarede til 9 rdl. pr. læst – altså mere end det dobbelte af vareprisen – havde den spanske krone i realiteten anerkendt 325.000 rdl. i erstatningsbeløb, hvilket jo nærmede sig noget mere instruksens udgangspunkt⁴⁷. Det har åbenbart givet Christian IV opfattelsen af, at han ved salget af saltet vel måtte være berettiget – ikke blot til vareprisen på de 4 rdl., men også til – i alt fald det meste af hans spanske majestæts ret så ublu toldafgift på 9 rdl., så kravet til de dansk-norske købmænd blev 11 rdl. pr. læst.

Strengt taget var det jo ikke Christian IV, der personligt havde lidt nogen skade. Ganske vist havde kongen selv fået en skibsladning konfiskeret, men den sag ordnedes særskilt⁴⁸. Hvad der kunne komme ind ved salt-salget tilkom vel ret beset Christian IV's skadelidte undersåtter, hvilket vi jo da kan håbe, at hans velmenende majestæt havde i erindring, når de mange rdl. for saltsalget strømmede ind i den kongelige kasse.

Naturligvis har forfatteren ret i, at handelsaftalen med Berns og Marselis gav kongen et langt mindre beløb ind for saltet, end den første aftale med de dansk-norske købmænd ville have gjort, hvis den havde kunnet realiseres, men det var jo udelukket. Man magtede simpelthen ikke opgaven. Som det også er refereret i bogen, kunne man hverken skaffe tonna-

46. ÅKG VI s. 46, 51 jfr. *Danm.-No. Traktater IV* s. 273, traktat nr. 17B s. 312-17 (oversat s. 318-23).

47. ÅKG VI s. 51 jfr. *Danm.-No. Traktater IV* s. 267, 273.

48. ÅKG VI s. 18, 27f, jfr. *Danm.-No. Traktater IV* s. 267.

ge eller afsætning til saltet. Alternativet forelå altså ikke for kronen, end ikke til en nedsat pris på 8 rdl. læsten og sparet konvojomkostning.

De 25.000 læster salt, som man åbenbart havde forestillet sig, at danske og norske købmænd skulle hente hjem, svarede til den samlede årlige saltmængde, der i disse år passerede Kronborg til fortoldning (vel at mærke alle salttyper: spansk, fransk, portugisisk o.s.v.). Heraf transporteredes ca. 20.000 læster på nederlandske skibe⁴⁹. Hvordan kunne man forestille sig, at dansk-norske købmænd kunne magte at hjemføre en saltmængde, der under normale forhold engagerede den samlede nederlandske Baltikumflåde? Havde man forestillet sig, at Danmark med øjeblikkeligt varsel kunne overtage saltleveringen til hele Østersøområdet? Eller havde man bare slet ingen overvejelser gjort sig?

Saltet måtte toldfrit afsættes i Danmark-Norge. Javel, men hvor stort var behovet så hér? Ifølge et overslag foretaget i rentekammeret 1642 over den normale ind- og udførsel beløb importen af fransk + spansk salt sig til 1300 læster⁵⁰. Selv med en bred margin for toldfri import og andre udsving i overslaget fra rentekammeret, er der dog meget langt fra de 1300 op til de 25.000 læster, eller blot til de 20.000 læster, som man måtte forhandle med Marseliskonsortiet om at overtage distributionen af.

Hvordan har de danske og norske købmænds handel kunnet balancere? Hvis man anslår normal fragt fra Cadiz i Sydspanien til sundet til ca. 16 rdl. pr. læst⁵¹, vil omkostningerne ved den toldfrie import til Danmark-Norge andrage ca. 27 rdl. pr. læst, hvortil yderligere skal regnes småbeløb til fordelingsfragt til de enkelte købstæder. Normal dansk detailpris var 3 sletdl. eller 2 rdl. pr. td., svarende til ca. 36 rdl. pr. læst⁵², hvilket giver en fortjeneste på 30-33 %.

Men de danske og norske købmænd havde jo, som det fremgår, dækket det hjemlige behov, så Berns og Marselis måtte naturligvis ved prisfastsættelsen af det langt større kvantum tage hensyn til det udenlandske prisleje, hvor de havde chancer for at afsætte, og til de yderligere påløbne told- og fragtudgifter. Man kan trygt regne med, at Marseliskonsortiets tilbud hvilede på særdeles velbegrundede overvejelser herom.

Hvis Berns & Marselis skulle blive nødsaget til at reeksportere, kunne priserne i Amsterdam og Hamborg blive af betydning. I 1640-41 svingede

49. *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660*. Udg. Nina Bang IIA Varetransport s. 460, 464.

50. J. A. Fredericia: *Adelsvældens sidste Dage* s. 77.

51. *Danm.-No. Traktater IV* s. 269 note 1.

52. D. H. Wulff: *Jens Bang Kjøbmand i Aalborg 1605-1644*. Aalborg 1885/86 s. 178, 188.

Tabel 3: PRISER PÅ SPANSK SALT 1640-48

Danske og norske købmænds køb af kronen 1642:

pris i Spanien:	11	rdl. pr. læst
anslået fragt-sundet:	16	rdl. pr. læst
omkostninger:	27	rdl. pr. læst
detailpris i Danm.:	2	rdl. pr. td (= 36 rdl. pr. læst)

Berns & Marselis køb af kronen 1642 ff:

pris i Spanien:	5½	rdl. pr. læst
anslået fragt-Danm.:	13	rdl. pr. læst
sundtold:	3½	rdl. pr. læst
reeksport fragt:	?	
omkostninger:	22	rdl. + ? reeksportfragt

Saltpriser i: Amsterdam og Danzig (pr. læst)

1640-41:	27½-29½	rdl.	ca. 29	rdl.
1643:	ca. 19	rdl.	ca. 26	rdl.
1646:	14½-16	rdl.	ca. 19	rdl.
1648:	15 -17	rdl.	ca. 19	rdl.

Cadizsalt i Amsterdam mellem, hvad der svarede til 27½ og 29½ rdl.⁵³, og i Hamborg har det sikkert været noget lignende. Eksport østpå var vel også mere nærliggende; men Maria Boguckas prisundersøgelser afslører den overraskende kendsgerning, at Danzigs priser på iberisk salt lå på stort set samme leje i 1640-41 som Amsterdams⁵⁴. Spansk salt fragtet til Danzig fra Amsterdam gav simpelthen tab i disse år og var udelukkende at betragte som ballast for at hente de givtige kornlaste.

Marseliskonsortiet har muligvis kunnet presse fragtraterne fra Sydspanien til Danmark ned på ca. 13 rdl. pr. læst, at dømme efter fragtsatsen i orlogsskibene (½ rdl. til faktor, 5 rdl. saltpris og rest: 13 rdl. fragt). Hvis man regner 11 rdl. pris, som de dansk-norske løbmænd gav + 13 rdl. fragt + 3½ rdl. sundtold, er omkostningerne oppe på 27½ rdl. + ukendt reeksportfragt. Med de forannævnte udenlandske priser ville det blive en sikker tabsforretning, måske endda i 50.000 rdl.-klassen. Det er indlysende, at der ikke kan reeksporteres med en pris på 11 rdl. Selv med 5½ rdl. salt-

53. Posthumus a.a. I s. 215, om målene jfr. s. LIV.

54. M. Bogucka: *Merchants' Profits in Gdansk Foreign Trade in the first half of the 17th Century*. (Acta Poloniae Historica 23) 1971 s. 76f.

pris bliver konsortiets andel næppe så stor som kronens, og navnlig ikke så sikker.

De enorme toldafgifter til den spanske krone havde gjort spansk salt til en urentabel handelsvare i konkurrence med det ganske vist ringere franske salt. Hannibal Sehesteds erstatningsfelttog til Spanien havde skaffet kongen 15-20 års forbrug af en nærmest usælgelig vare på det internationale marked. Den bet kunne man have undgået, hvis man havde taget sin Hamborg-faktor med i ambassadefølget, der vist ellers var stort nok.

Marseliskonsortiets aftale om afhentningen af det spanske salt må vist nærmest karakteriseres som en redningsaktion for kronen, der var blevet bragt i en håbløs latterlig situation, og det er temmelig oplagt, at konsortiets fortjeneste ved forretningen må have ligget i kanonleverancerne, bestemt ikke i reeksport af saltopkøbet.

Marseliskonsortiet kunne imidlertid heller ikke overholde saltsaftalen – og slet ikke i løbet af 1643-44, som oprindeligt planlagt. I årene 1643-48 hjembragte firmaets 60 skibe ialt 8.400 læster (se opgørelse s. 243). Med undtagelse af 1.000 læster til Lübeck, synes hovedparten afsat i Danmark-Norge. Det var unægtelig heller ikke fristende at afsætte spansk salt på de nordeuropæiske verdensmarkeder i 1640'erne. Priserne styrtede ned. I 1643 svarende til ca. 26 rdl. i Danzig, og 19 rdl. i Amsterdam, i 1646 og 1648 til ca. 19 rdl. i Danzig og mellem 14½ og 17 rdl. i Amsterdam⁵⁵. Det var formentlig værre, end selv Marselis kunne have forudset. Spansk salt var håbløst som handelsvare i Nordeuropa. Danmark havde holdt på den forkerte hest, også økonomisk.

Politisk havde man da omsider opdaget det, og Korfitz Ulfeldt måtte se at finde rytmen igen efter svigerpapa's spanske stepdans. Vældige lån og stadige leverancer måtte rejses fra Amsterdam gennem Gabriel Marselis i slutningen af 40'erne, for slet ikke at tale om Redemptionstraktens enorme kontantbeløb fra Generalstaterne 1649 og de nærmest følgende år, også formidlet ved Marselis' gode forbindelser. Ulfeldt mente tilsyneladende, at kronen vist burde holde lav profil i svoger Hannibals spanske begynderfadæse. Men *helt* at lade konsortiet slippe for at betale for saltet, indtil en fællesopgørelse af krav og modkrav kunne afklares, var naturligvis en særdeles imødekommende gestus, der enten røber frygt for, at konsortiet virkelig *havde* alvorlige og uigendrivelige modkrav eller blot afslører en økonomisk-politisk håbløs afhængighed af

55. Posthumus a.a. I s. 215 sammenholdt med M. Bogucka a.a. s. 76. Da sidstnævntes priser er omregnet i sølvværdi, kan de her anførte priser kun anslås som prisniveau.

Marselisfirmaet i de sidste år af Christian IV's regeringstid. Forhandlingerne i 1651 omtales s. 91, da man kulegravede Ulfeldts administration.

Der kan i hvert fald ikke være tvivl om, at der var noget sandt i konsortiets klager over behandlingen af skibene i spansk havn: unødvendig lange venteperioder, manglende salt, henholdende udlevering og administrative trakasserier. Det var nok lidt flot, når man i dommen mellem kronen og Poul Klingenberg om saltsagen 32 år senere (omtales s. 193) uden videre fejede disse problemer af bordet med § 18 i salthandelskontrakten, der klart udtrykte, at hjemtagelsen skete på konsortiets egen risiko og bekostning. Javel. Heri måtte naturligvis ligge den økonomiske risiko for tab på handelen og den forsikringsmæssige risiko for tab ved skibsforlis eller ved hollandske kapringer.

Men økonomiske tab og omkostninger som følge af, at spanske myndigheder ikke overholdt deres forpligtelser i handelsaftalen, måtte den danske regering vel bære ansvaret for og sørge for at få bragt i orden. Der er næppe tvivl om, at Marseliskonsortiet har smurt tykt på; men de spanske myndigheder har sikkert heller ikke været lette at danse med. Den danske regering var da også i 1651 klar over, at den måtte tage affære overfor den spanske regering. Henrik Villumsen Rosenvinges efterfølger som dansk resident i Madrid, Cornelius Lerche, fik fuldmagt til at modtage og kvittere for en erstatningssum, hvis de spanske myndigheder ikke kunne levere saltet *in natura*. Det varede dog 11 år, før Lerche i 1662 fik udbetalt, hvad der svarede til 100.000 rdl. som afgørelse på saltgælden⁵⁶.

Men den 30. oktober 1662 afsluttede Lerche tillige en overenskomst med hertugen af San Lucar (saltlejet) og embedsmanden Manoel Pantoxa om yderligere betaling af en sum svarende til 200.000 rdl. fordelt over 8 år som fuld erstatning for *alle* danske fordringer ved saltaftalen⁵⁷. Der manglede iflg. Rosenvinges opgørelse i 1649 spansk levering af 13.750 læster salt⁵⁸. Hvis begge de to beløb sammenlagt skulle opfattes som betaling for den resterende saltmængde, ville det give en pris på næsten 22 rdl. pr. læst, altså langt mere end saltpris + told, som Sehested havde regnet ud, og næsten dobbelt så meget, som kongen forlangte af de dansk-norske købmænd og 4 gange prisen, som Berns & Marselis traf aftale om.

Når de spanske myndigheder trods alt gik med til så vidtgående mody-

56. Fr. le Sage de Fontenay: Danmarks Handelstraktater med Spanien (*Historisk Tidsskrift* 9. Rk. I 1918 s. 48f).

57. E. Gigas: *Grev Bernardino de Rebolledo*. Spansk gesandt i Kjøbenhavn 1648-1659. Kbh. 1883 s. 97, 182, 249, 319, 350. Heri også citeret senere forsvundne originalakter vedrørende Lerches forhandlinger.

58. Gigas a.a. s. 95ff, jfr. disputatsen s. 243 note 36.

delser som »fuld erstatning for alle danske fordringer«, så ligger der heri andet og meget mere end kontant betaling for den manglende saltmængde. Det kunne vel afgøres med de første 100.000 rdl., der faldt kontant. Der kan ikke herske tvivl om, at den sidste aftale, der jo netop var indgået med de lokale administrative myndigheder, men sanktioneredes få dage senere af den spanske konge, netop gjaldt lokale uoverensstemmelser; og erstatningsbeløbets størrelse vidner om, at der var særdeles godt hold i Marseliskonsortiets klager. Der var virkelig et grundlag at forhandle på, og – som vi har set – tog den danske regering sig altid omsorgsfuldt af sine undersåtters erstatningskrav i forhandlinger med fremmede regeringer.

Havde den danske regering 21 år senere i retssagen mod Poul Klingenberg om salthandelssagen (retssagen omtales s. 193) glemt disse forhandlinger med Spanien, siden man uden diskussion fejede Marselisfirmaets klager over afhentningsvilkårene i de spanske havne af bordet med, at det var ifølge kontraktens § 18 firmaets risiko og bekostning? Det var i alt fald Rosenvinge og ikke Lerche, man indkaldte som vidne i sagen. Lerche havde været så hensynsfuld at afgå ved døden et par år, før regeringen fik taget sig sammen til at se på sagen⁵⁹.

Det var måske ikke blot et hukommelsesspørgsmål, når Marseliskonsortiets klager, der åbenbart havde været til så stor nytte i de spanske forhandlinger i 1662, måtte lades helt ude af betragtning i retssagen 1683. De spanske ratebetalinger indløb just ikke punktligt over de 8 år. Det var kun såre lidt, der var kommet ind i 1683, men i 1860 indløb dog det sidste beløb af denne besværlige salthandelsersatning fra Spanien⁶⁰. Men det kunne man jo ikke være sikker på i 1683, så man måtte vel hellere tage godt ved hos Klingenberg, og det gjorde man unægtelig! I 1689 var han totalt konkurs. Klimaet var i øvrigt ikke sundt i Danmark for finansmænd i 75-80-årsalderen, hvis de tidligere havde gjort forretninger med kronen. det måtte både Klingenberg og Henrik Müller erkende.

Eksemplerne har vist, at en detailanalyse af den politiske og handelsøkonomiske baggrund kan føre til revidering – eller i alt fald nuancering – af bogens vurdering af interesseforholdet mellem finansfirma og krone. Og – hvad mere er – nuancerne fører i samme retning. Eksemplerne viser, at hvad der er tolket som svigtende evner og ublu krav hos Marseliskonsortiet, måske snarere burde føres tilbage til ineffektiv politisk indsats, og

59. *Dansk Biografisk Leksikon* 3. udg. 8 s. 696: C.P.L. død 3/1 1681.

60. Fr. le Sage de Fontenay a.a. s. 57f. Betalingen faldt sammen med den spanske andel i Sundtoldafløsningen som 3 % spanske statsgældsobligationer, som det imidlertid først lykkedes at få afhændet 1889/90. Se herom M. Rubin: *Sundtoldens Afløsning (Historisk Tidsskrift 7. Rk. VI 1905/06 s. 296f)*.

regeringens manglende evne til at leve op til *sin* del af opgaven, nemlig at skaffe konsortiet tilfredsstillende politiske forudsætninger for at løse den stillede økonomiske opgave. Man sidder uvilkårlig tilbage med et indtryk af, at den danske regering var mindre professionel og kvalificeret til at overskue de politiske muligheder end Marselisfirmaet til at overskue de økonomiske muligheder i samarbejdet.

Pladsen tillader ikke at gå i detaljer med flere enkeltspørgsmål, men de fremdragne eksempler skulle gerne have vist, hvorledes Marselisfirmaets økonomiske dispositioner var snævert afhængige og påvirkelige af de øjeblikkelige økonomiske konjunkturer og det politiske klimas muligheder for at indvirke på disse og udnytte disse konjunkturer. Derfor mener jeg, at forfatteren gennemgående har ofret for lidt plads til at skildre den handelsøkonomiske baggrund – og for så vidt også den politiske baggrund – der er en nødvendig forudsætning for at forstå og vurdere Marselisfirmaets enkelte dispositioner efter fortjeneste. Der kunne godt fremdrages en del flere eksempler. Jeg når kun at strejfe et par stykker.

Salpeterhandelen 1638-40

Det havde således været interessant at få lidt bedre baggrund for at vurdere salpeterhandelen i 1638-40, som omtales s. 36-39. Sune Dalgaard har antydnet, at Christian IV's grove toldforhøjelser i sundet (fra $\frac{1}{4}$ rdl. – 14 rdl. pr. centner) skulle begunstige Berns planer om salpetereksport fra Rusland via Archangelsk⁶¹. Forfatteren synes fascineret af tanken, men lader det alligevel blive ved Dalgaards formodning. Hvorledes artede saltpeterhandelen sig generelt på europæisk plan? På s. 37 hedder det: »salpeter var i stigende kurs, efterspurgt i adskillige europæiske lande i forbindelse med deres oprustning og gensidige styrkeprøver«. Men det er jo en ret almindelig holdt vurdering, som man næppe kan være uenig i. Det var mere interessant at høre om situationen lidt mere konkret. »Berns' særlige interesse for salpeterhandelen ved denne tid var ingen tilfældighed«, mener forfatteren. Hvorfor da netop dette tidspunkt? Gik priserne specielt i vejret i disse år? Skulle Berns udnytte særlig gunstige konjunkturer, eller var det kongen, der skulle bruge salpeter? Hvad bygger vurderingen på?

61. S. Dalgaard: Salpeteretolden af 1638-39 og den private spekulationshandel bag den (*Historisk Tidsskrift* 11. Rk. IV 1954 s. 347f).

Til belysning af forholdet mellem kronens og konsortiets udbytte af samarbejdet er netop disse spørgsmål jo ret så væsentlige.

Kobberhandelen i 1630'erne og 1640'erne

På s. 64-65 omtales Selio og Gabriel Marselis den Yngres betydelige engagement i 1630'erne i kobberhandelen i alliance med medlemmer af familien Trip, som de også i disse år blev besvogret med gennem ægteskaber med døtre af den afdøde storkøbmand Jan van der Straten. Man aner, at brødrene netop ved disse handelsforbindelser skaber sig en position i begyndelsen af 1630'erne i Amsterdams allerhøjeste handelselite, så det kan ikke siges at være uvæsentligt for firmaets internationale økonomiske position, og i betragtning af brødrenes engagement i norsk kobberproduktion og -eksport i 1640'erne må kobberhandelen også siges at være overordentlig central for bogens emne. *Men* hvilke oplysninger får læseren egentlig om kobberhandelens europæiske baggrund?

Den noksom bekendte diskussion mellem Albert Olsen, Eli Heckscher og Astrid Friis om japansk kobber og de mulige relationer mellem kobbermarkederne i Europa og Asien i 17. århundrede kunne man have ventet henvisning til⁶².

I årene fra 1610-25 kan iagttages konstant stigende efterspørgsel efter svensk kobber, såvel til den spanske kobberudmøntning som til udrustning af skibe til det hollandske ostindiske kompagni (til kanoner, til skibsuddstyr, til eksportvarer) og fra 1621 tillige til vestindiske kompagni i Amsterdam⁶³.

Priserne i Amsterdam lå på 80 rdl. pr. skpd. svensk kobber 1625, men i de følgende år indtraf et tilbageslag. Priserne raslede ned⁶⁴.

Albert Olsen sætter omsvinget i forbindelse med, at det hollandske ostindiske kompagni 1623-24 etablerede opkøb og handel med japansk kobber, så kompagniets tidligere efterspørgsel efter svensk kobber i de føl-

62. Om debatten se især A. Olsen: Kobberpolitik i den svenske Stormagtstid (*Scandia* (cit. Sc.) X 1937 s. 38-75), samme: Kobberpolitik og Kritik (Sc. X 1937 s. 297-305), i øvrigt samme i Sc. XI 1938 s. 157f og 307f, Eli F. Heckscher: Kopparen under Sveriges stormagtstid (sv. *Historisk Tidskrift* 57 1937 s. 295-314), samme: Den europeiska kopparmarknaden under 1600-talet (Sc XI 1938 s. 214-279), samme: Svenska kopparhanteringen (Sc. XIII 1940 s. 22-89), Astrid Friis: Forbindelsen mellem det europæiske og asiatiske kobbermarked (Sc. XII 1939 s. 151-180).

63. A. Olsen i Sc. X 1937 s. 57.

64. Posthumus a.a I s. 371. Tabellen angiver gl. pr. 100 pounds. Her omregnes 1 rdl. = 2½ gl. og 1 skpd. = 300 pounds (jfr. s. LV).

gende år erstattedes af konkurrerende afsætning i Europa af japansk kobber, medens Eli Heckscher afviser denne sammenhæng⁶⁵.

Prisfaldet lader sig imidlertid ikke afvise, og bedre blev det næppe, da Spanien i 1626 standsede kobberudmøntningen⁶⁶.

Trip, der var hovedaftager af den svenske kobbereksport til Amsterdam, betalte ved at indløse veksler udstedt i Preussen til dækning af omkostninger ved den svenske krigsførelse der. Men i 1627 standsede Trip indløsningen p.gr.a. faldende svenske kobberkonjunkturer. I stedet sendtes 200.000 svenske kobberdalere til tvangskurs til Preussen⁶⁷.

Denne svenske kobberudmøntning viste sig imidlertid alt for stor, så mønterne tabte værdi, hvorefter man gik over til deponering af kobber for at undgå oversvømmelse af markedet⁶⁸. Denne svenske kobberpolitik 1626-29 brød sammen 1630, og da man i 1631 sendte det deponerede kobber, ialt 10.000 skpd. imod 2-4.000 de foregående år til den svenske faktor i Amsterdam, nåede kobberprisen her ned på 49 rdl. pr. skpd⁶⁹.

Det er således tydeligt, at kobbermarkedet i Amsterdam var yderst ømtåleligt i årene omkring 1630, og de store prisudsving måtte gøre handelen spekulationspræget. Med den iagttagelse er det indlysende, at kendskab til den øjeblikkelige europæiske baggrund og specielt prisniveau og prisbevægelser er nødvendige forudsætninger for at bedømme Marselisfirmats enkelte transaktioner i kobberhandelen.

Det hollandske ostindiske kompagni havde vanskeligheder i handelen på Japan i årene omkr. 1630, så japansk kobber i disse år ikke nåede frem til Europa. Om det var derfor, kobberpriserne bedre sig på markedet i Amsterdam i 1632-33, da brødrene Marselis kastede sig over kobberhandelen, er svært at sige⁷⁰.

Succes behøver jo heller ikke altid at være kædet sammen med høje markedspriser. Louis de Geer gav i et brev 1633 udtryk for, at Sverige altid burde have så stort et kobberlager, at man ved øget eksport kunne holde priserne nede, så kompagniet ikke var fristet til at indføre japansk kob-

65. Jfr. litt. note 62. Iflg. K. Glamann: *Dutch-Asiatic Trade* s. 169f sendtes vitterligt japansk kobber i 1620'erne til Europa. Vanskeligere er det at afgøre, hvorvidt det indvirkede på priserne i disse år.

66. A. Olsen i Sc. X 1937 s. 46, Heckscher (Sc. XI 1938 s. 265ff) ser i den spanske kobberudmøntning hovedindflydelsen på kobbermarkedet 1600-1626.

67. E. Wendt a.a. s. 29, A. Olsen i Sc. X 1937 s. 46.

68. Wendt a.a. s. 85ff, Hroch a.a. s. 65, A. Olsen i Sc. X 1937 s. 48, 50f.

69. A. Olsen i Sc. X 1937 s. 50f, *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660*. Udg. N. Bang IIA: *Varetransport* s. 399, jfr. s. 387, 391, 395.

70. Posthumus a.a. I s. 371f. Også de følgende kobberpriser ses her, hvis ikke andet er anført. Om Japanhandelen se K. Glamann a.a. s. 172.

Tabel 4: PRISER PÅ SVENSK KOBBER 1625-1657

Omregnet i skpd og rdl fra Posthumus priser i gl pr. 100 pound (1 rdl = 2½ gl og 1 skpd = 300 pound)	
1625 (gennemsnit):	ca. 80 rdl pr. skpd
1631 (gennemsnit):	ca. 49 rdl
1632 febr.:	ca. 53 rdl
1632 okt.:	ca. 80 rdl
1633 (gennemsnit):	ca. 72 rdl
1635 (gennemsnit):	ca. 54 rdl
1638/39 (gennemsnit):	ca. 59 rdl
<i>1640'erne udsving mellem:</i>	ca. 55 rdl og 66 rdl pr. skpd
<i>1650'erne:</i>	
1651-53: udsving fra	ca. 45-50 rdl pr. skpd
1655-57:	ca. 70-71 rdl

ber til Europa⁷¹. Om det var denne politik eller fornyet japansk konkurrence, der i 1635 trykkede kobberpriserne i Amsterdam, får stå hen. Men det er påfaldende, at Amsterdampriserne var relativt beskedne det år, da brødrene Marselis og familien Trip oprettede kobberkompagniet.

Men hvordan lå priserne i Rusland, siden brødrene turde forpligte sig til at aftage 6.000 skpd. kobber fra Sverige årligt. Selv i de lave Amsterdampriser ville det dog andrage mindst 300.000 rdl. Havde de lave hollandske kobberpriser og Sveriges likviditetsbehov i 1630'erne fristet Trip og Marselis til at kaste svensk kobber på det russiske marked med rug via Archangelsk som returfragt? Er det hér, man skal søge grundlaget for samarbejdet mellem kobbermagnaten Trip og Marselisfamilien med de russiske forbindelser og erfaringer på Archangelskruten? Hér skal ikke forsøges noget svar på spørgsmålet, som unægtelig forekommer ganske spændende. Muligvis ligger løsningen i notararkiverne i Amsterdam. I alt fald binder brødrene Marselis umådelige summer i kobberleverancer til zaren; alene de 500.000 pd. i 1638 vil i øjeblikkets Amsterdampriser løbe op i nærheden af 100.000 rdl. En sådan investering må have haft ret sikre forventninger om gevinst, og den placerer ubetinget brødrene Marselis blandt Europas allerrigeste købmandsslægter.

På s. 112 fremhæves det, at det norske kobber i modsætning til jernet

71. A. Olsen i Sc. X 1937 s. 61f, Heckscher i Sc. XI 1938 s. 268.

var konkurrencedygtigt internationalt. Hvad var det mon, der gav norsk kobber en chance på kobbermarkedet i Amsterdam i begyndelsen af 1640'erne, da Marselisbrødrene involverede sig i den norske kobberproduktion? Der tages desværre ikke stilling til spørgsmålet, som dog ellers må siges at være særdeles betydningsfuldt.

Det er i det mindste en interessant iagttagelse, at det nederlandske ostindiske kompagni i 1638-45 var løbet ind i en japansk kobberembargo, hvilket ikke blot udelukkede kompagniets eventuelle import af japansk kobber, men tillige krævede store kobberleverancer fra Europa til Indien til erstatning for de normale tilførsler af japansk kobber⁷². Efterspørgslen var derfor i disse år væsentlig større i Amsterdam end normalt, og velsagtes specielt stor op til udrustningen af kompagniets skibe, hvilket giver en rimelig forklaring på, at priserne i Amsterdam var temmelig svingende. Netop disse forhold antyder, at Marselisfamiliens nære føling med markedet kan have været en fordel under indarbejdelsen af den norske kobberafsætning. *Hvor* stor en andel, man tør tilmåle Marselis-brødrene i oparbejdelsen af den norske kobberafsætning i Amsterdam, vil kun en detailundersøgelse kunne afdække. Et enkelt eksporteksempel er det dog fristende at se lidt nærmere på.

På s. 106 omtales kobberstriden 1657 mellem Irgens og Marselis/Müller, der i fællesskab skulle købe Irgens' kobber fra Røros kobberværk, så denne kunne stille et lovet kontantlån til rådighed for kronen, naturligvis med henblik på den forestående krig. Kobberstriden gik på, om prisen skulle være 50 eller 55 rdl. pr. skpd. Her er det navnlig overraskende, at forfatteren slet ikke har følt anledning til at nævne kobbermarkedsprisen i disse år, for det er jo oplagt, at det er den, der ligger bag striden. Som eneste kommentar anføres blot, at Berns & Marselis havde givet 55 rdl. pr. skpd. for kobber fra Østerdal værk, hvilket vel nærmest antyder, at Marselis/Müller fik kronens støtte til at trykke prisen og snyde Irgens.

Kobberpriserne i Amsterdam havde i begyndelsen af 1650'erne ligget under 50 rdl. pr. skpd⁷³, så hvis Røroskobberet skulle kunne afsættes på verdensmarkedet i disse år, måtte det kunne produceres til en pris, der lå adskilligt under 50 rdl. Vi kender ikke produktionsomkostningerne i Røros.

I 1657 var kobberpriserne i Amsterdam imidlertid på ny i top: 70-71 rdl. pr. skpd. Heri lå forudsætningen for, at transaktionen med Marselis/Mül-

72. K. Glamann a.a. s. 172f.

73. De lave priser skyldtes muligvis, at nye ladninger japansk kobber ankom til Europa i disse år til væsentligt lavere priser, end det svenske kobber (K. Glamann a.a. s. 173f).

lers opkøb var praktisabel. Hvis konsortiet slap med 1 rdl. told pr. skpd., således som anført, og muligvis 4-5 rdl. fragt, vil en pris på 50 rdl. give opkøberne en fortjeneste på ca. 25 %, mens prisen 55 rdl. pr. skpd. vil bringe fortjenesten ned under 10 %, trods de ekstraordinært gode markedspriser. Det ser ud til, at Irgens har været for grov, i betragtning af, at han åbenbart ikke selv havde mulighed for at omsætte sit kobber for at skaffe kronen det lovede kontantlån.

Når Berns kunne give 55 rdl. pr. skpd. for Østerdalkobber, må forklaringen være, at han ikke skulle afsætte det i Amsterdam. Han støbte vel kanoner af det i Glückstadt, og det kunne han jo nok stå sig ved, frem for at købe kobber til den dyre markedspris i Amsterdam eller Hamborg.

Bedømmelsen af handelseksemplet bliver – som det ses – væsentligt sikrere og mere nuanceret ved at blive relateret til verdensmarkedets priser.

Afrunding

Forfatteren retter en mere generel kritik mod Johan Jørgensen (s. 197), fordi denne veg tilbage for at anvende udenlandsk kildemateriale og i nogen grad tillige udenlandsk litteratur og derved kom til at undervurdere udenlandsk kapitals betydning for kronen. Det kan der godt siges at være noget rigtigt i, omend bemærkningen kan forekomme rigelig skarp. Paradoksalt nok kan den til dels vendes mod Lauridsen selv. Som det er fremgået, kan man faktisk flere steder også i nærværende bog have årsag til at efterlyse grundigere europæisk handelshistorisk og politisk baggrund for vurderingen af de enkeltstående foretagender.

Det samme kan siges – måske i endnu højere grad – om den finansøkonomiske europæiske baggrund, som omtrent totalt er forbigået i tavshed. I betragtning af, at en så væsentlig del af Marseliskonsortiets opgaver lå i at skaffe udenlandske lån og kredit til kronen, kan forholdene på det internationale kreditmarked jo ikke siges at være uden interesse, når man vil vurdere Marselisfirmaets dygtighed og muligheder for at løse de stillede opgaver.

Til trods for det foregående århundredes betydelige ædelmetaltilgang voksede behovet for omsætningsmidler så stærkt, at kreditmarkedet var i stadig vækst. Dette skyldtes ganske vist i nogen grad, at staternes feudale domæneindtægter fungerede for trægt, så finansfirmaer og banker måtte skaffe kortfristet likviditet mod sikkerhed i form af licenser i told- og an-

dre indtægter, hvilket bogen giver gode eksempler på. Men hvor let var det? Det har forfatteren ejendommeligt nok overhovedet ikke beskæftiget sig med. Marselisfirmaet gjorde det bare.

At kreditmarkedet ikke var ubegrænset, er den spanske stats finansbankerot i 1627 et vidnesbyrd om. Det var ganske vist fortrinsvis italiensk bankvæsen (især Genua), der led tab. Med den spanske kronens långiver blev derefter de portugisiske jøder, der havde tætte finanstråde til Antwerpen og Hamborg, og hermed nærmer vi os utvivlsomt de kapitalcirkler, hvor Marselis skulle søge at skaffe kredit⁷⁴.

Der er ikke tvivl om, at kreditmarkedet i visse år var mere anstrengt end i andre. Gustav Adolfs felttog i Preussen finansieredes til dels på vekslers trukket på firmaet Trip i Amsterdam, der aftog den svenske kobbereksport; men i september 1627 standsede Trip indløsningen, fordi kobbereksporten ikke holdt trit, og kobberpriserne sank⁷⁵.

Et andet vidnesbyrd om presset på kreditmarkedet kan f.eks. ses af bevægelser i storbankernes kapitalbeholdning. Vekselbanken i Amsterdam, der åbnede i 1609 havde haft støt stigende kapitalbeholdning fra 0,9 mill. gl. i 1610 til 4 mill. gl. i 1628; men derpå fulgte et brat fald til 3,5 mill. gl., hvilket først hentedes ind i 1632⁷⁶. Et udtryk for pres på kreditmarkedet i disse år.

Det er jo indlysende, at internationale foreteelser af denne art måtte influere på Marselisfirmaets kreditmuligheder og følgelig afspejle sig i kravene til kronen. Derfor synes jeg nok, det ville have været særdeles relevant at følge udviklingen på det internationale kreditmarked som baggrund for vurderingen af Marselisfirmaets præstationer.

At Marselisfirmaet – som det understreges flere steder – har vidst at tage sig betalt for varer, tjenesteydelser, lån og ofte lange kreditter, er der ingen grund til at tvivle om; det lå jo netop i firmaets professionalisme. Men før man vil afgøre, om firmaets kreditorkrav var klart urimelige, må man jo kende de debitorforpligtelser, firmaet selv måtte sætte sig i for at skaffe de midler, som kronen – især i krigssituationer – var nødt til at have uanset, om kreditbehovet ofte måtte forekomme økonomisk fuldstændig uoverstigeligt.

Den side af medaljen – Marselisfirmaets egne lånebetingelser – har bo-

74. Se herom Kellenbenz: *Sephardim an unteren Elbe*. passim.

75. Wendt a.a. s. 29.

76. A. Attman: *Dutch Enterprise in the World Bullion Trade 1550-1800* (Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis: Humaniora 23) Göteborg 1983 s. 41, jfr. Hroch a.a. s. 70, J. G. van Dillen: *Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung der Niederlande und die Amsterdamer Wechselbank 1609-1820*, Amsterdam 1929, Beilage.

gen jo ikke med. Det er naturligvis også meget vanskeligere at afdække på det brøstfældige kildegrundlag. Men uden disse oplysninger kan man jo ikke få sikkert overblik over firmaets øjeblikkelige likviditet og således bedømme hvilke krav, kronens fordringer til kreditten reelt betød for firmaet. Derfor synes jeg, man bør være yderst forsigtig i sin dom over firmaet på dette område.

Forfatteren har måske været tilbøjelig til at hæfte sig lidt for meget ved de fordele, firmaet kunne have ved at handle med kronen, og i nogen grad overset, at det også kunne føre nogle krav – navnlig særdeles omfattende og langsigtede lånekrav – med sig, som det måske kunne være særdeles ubehageligt at være nødsaget til at honorere, fordi man i forvejen havde penge i klemme.

Men når det er sagt, skal det også fremhæves, at denne disputatsafhandling i sit emne vover sig langt ind på et fagfelt, det er nyt at træffe på blandt historiske disputater om 1600-tallet: handels- og finanskapitalens rolle for det historisk-politiske forløb. Vejen kan – som anført – siges at være anvist af Johan Jørgensen med disputatsen om rentemester Henrik Müller.

Men med Marselisfamiliens nære relationer ind i den internationale finansverden, spiller den internationale kapital en langt mere direkte rolle her, end tilfældet var med Henrik Müller. Dette gør uvægerligt emnet mere diffust og vanskeligt afgrænset; og det bliver bestemt ikke lettere at strukturere og sætte principielle grænser for, ved at alle interne firma-regnskaber er gået tabt.

Der er al mulig grund til at hylde doktoranden, der har vovet at tage denne vanskelige opgave op, og nærværende afhandling kaster lys over et næsten ubearbejdet emnefelt, nemlig forholdet mellem den danske krone og dele af den internationale finanskapital, som Marseliskonsortiet kunne formidle kontakter til.

Som tilfældet ofte er med god forskning, så rejser denne afhandling næsten ligeså mange spørgsmål, som den løser, og jeg vil håbe for forfatteren – og for dansk historisk forskning – at han vil få stunder til at arbejde videre med Marseliskonsortiet for bedre at afdække nogle af trådene i familiens vidtspændte økonomiske net ind i den europæiske handels- og kreditverden. Lad mig til slut alligevel anbefale de hollandske notararkiver – i alt fald et par vigtige år hér og dér.